

УДК 346.2

**ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ**

**HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS
OF ESTABLISHING INSTITUTE OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE**

Іерусалімова І.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

У науковій статті розкрито історико-правові аспекти становлення інституту прав людини в Україні. Здійснено історичний екскурс подій, які сприяли становленню інституту прав людини. Виокремлено особливості функціонування даного інституту в Україні.

Ключові слова: право, людина, громадянин, Конституція України, забезпечення прав людини.

В научной статье раскрыты историко-правовые аспекты становления института прав человека в Украине. Осуществлен исторический экскурс событий, которые способствовали становлению института прав человека. Выделены особенности функционирования данного института в Украине.

Ключевые слова: право, человек, гражданин, Конституция Украины, обеспечение прав человека.

In this scientific article historical and legal aspects of establishing institute of human rights in Ukraine. DONE historical overview of events that led to establishment of Institute of Human Rights. Thesis there is determined peculiarities of this institution in Ukraine.

Key words: right man, citizen, Constitution of Ukraine, human rights.

Актуальність теми. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України). Визнання прав людини і громадянина у кожній розвинутій країні повинно знаходити своє відображення на законодавчому рівні в нормативно-правових актах, які мають найвищу юридичну силу.

Становлення та розвиток інституту прав людини були предметом дослідження широкого кола науковців, а саме: В.Б. Авер'янова, С.С. Алексеєва, Д.М. Бахраха, С.В. Ківалова, Л.В. Ковалюк, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, В.І. Курила, Д.М. Лук'янця, Р.С. Мельник, О.І. Миколенко, С.В. Тихомирова, В.К. Шкарупи та ін.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне дослідження основних елементів адміністративно-

правового статусу громадян висуває на перше місце проблему прав, свобод і їх гарантій. Саме права, свободи і гарантії, закріплені в правових актах, визначають найбільшу за обсягом частину тих відносин і зв'язків, що склалися між органами виконавчої влади і громадянами. Вони є складовими адміністративно-правового статусу, його головними елементами, без яких останній не може ні виникнути, ані існувати.

Якщо коротко торкнутися історії людини, то слід зазначити певний змістовний зв'язок, логіку наступності і момент розвитку вланцюжжутаких, зокрема, актів, як англійська Велика Хартія Вольностей (1215 р.), Петиція про право (1628 р.), Habeas corpus Act (1679 р.), Білль про права (1689 р.); американські Декларації прав Віргінії (12 червня 1776 р.), Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки (4 липня 1776 р.), Конституція США (1787 р.), Білль про права

(1789–1791 рр.), французька Декларація прав людини і громадянина (1789 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.), Пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Пакт про громадські і політичні права (1966 р.). Цей перелік можна доповнити багатьма іншими юридичними документами. Великий інтерес становив би історико-порівняльний і порівняльно-правовий аналіз названих актів. Але ми тут, насамперед, хочемо звернути увагу на той аспект зв'язку історії і сучасності, що відноситься до розвитку (у середньовіччі, у новий і новітній час) юридико-нормативних форм визнання, вираження і закріплення, які історично визрівали, що змінювали і збагачували уявлення про права людини.

Уже на матеріалі перерахованих правових документів можна побачити шляхи і логіку формування юридичних норм і конструкцій у сфері прав і свобод людини, твердження цих норм і конструкцій спочатку в умовно-обмеженому варіанті. Наступний розвиток первинної моделі, збагачення її змісту, поступове поширення її на інші соціальні шари і країни, нарешті визнання універсального характеру прав людини сучасним світовим співтовариством і ті, що витікають звідси міжнародно-правові (у поєднанні з внутрішньодержавними) можливості, форми і засоби для їх твердження в усіх державах і національних правових системах [1, с. 26–27].

У публікації ООН 1987 р. «Права людини – питання і відповіді» описуються права людини таким чином: «Права людини можуть бути визначені як такі, що належать нашій природі і без яких ми не можемо жити як людські істоти. Права людини і основні свободи дозволяють нам повністю розвивати і використовувати людські якості, наш інтелект, наші таланти і нашу свідомість, задовольняють наші духовні та інші потреби. Вони є основними для потреб людства, що підвищуються в житті, при якій природжена гідність і корисна діяльність кожної людської істоти отримують повагу та захист» [2, с. 7].

Протягом XIX – початку XX ст. ідея прав людини дедалі більше проникає в науку міжнародного права і дипломатичну практику, практику формування демократичної, правової держави.

Здійснений поворот в історії України від Декларації про державний суверенітет [3] через Акт проголошення незалежності України [4], підтриманий референдумом 1 грудня 1991 року до Конституції України [5], що закріпив права і свободи людини у відповідності із сформованими міжнародними стандартами, створив можливості для їх реалізації, охорони і захисту. Повернення до ідей демократичної, правової держави і прав людини стало можливим тільки у середині 90-х років XX століття.

Положення про основні права і свободи людини є центральною ланкою Конституції України. Юридична природа і зміст її прав і свобод розкривається в Розділі II Конституції України, який має назву «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Він передбачає основні права людини і громадянина, вказує, що вони не є вичерпними, гарантуються державою і не можуть бути скасовані. Багато статей

Конституції України присвячені безпосередньо правам людини: передбачено право людини на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), закріплено право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38), право на підприємницьку діяльність (ст. 42), право на працю (ст. 43), право на соціальний захист (ст. 46) та інші права і свободи. Ці та інші положення Конституції України свідчать, що саме права людини визначають зміст діяльності держави, органів державної влади та місцевого самоврядування, визначають зміст і направленість їх правотворчості в даній сфері.

Тому слід приєднатись до думки С.С. Алексєєва про те, що коли нормативні записи про основні права людини стануть першою, основною частиною Конституції, то це різко підвищить права людини в житті суспільства і відповідно до цього юридично налаштує весь зміст Конституції саме на людські критерії – на таку побудову всіх державно-правових інститутів, яка б суворо відповідала потребам, що витікають із основних невід'ємних прав людини [6, с. 231].

Соціальні домагання в об'єктивному праві і в процесі дії права, його втілення в життя знаходять безпосереднє відображення у складі суб'єктивного права, його складових частинах, компонентах. Навколо поняття суб'єктивного права давно велась гострі, постійні дискусії. Вони пояснювались, з одного боку, складністю самого предмета пізнання, його прихованою сутністю, позиціями дослідників, зіткненнями різноманітних поглядів та підходів до явища. Так, М.М. Коркунов відзначав, що визначення поняття права в суб'єктивному розумінні складає найважче та найдискусійніше питання у всьому вченні про правовідносини. Він вважав, що вплив правових норм на умови здійснення наших інтересів є настільки різноманітним, та має стільки точок зіткнення та переходу однієї в іншу, що розібратися в них і виокремити із достатньою точністю правомочності з інших наслідків правового регулювання – справа нелегка [7]. Г.Ф. Шершеневич вказував на те, що проблема суб'єктивного права найбільш складна; до її розв'язання підходили з різних точок зору, часом протилежних [8]. З іншого боку деякими вченими було висловлено думку відносно необхідності перегляду визначення суб'єктивного права як міри можливої поведінки, і зокрема в контексті принципу «незаборонене законом – дозволено» (В.Г. Сакурченко, В.В. Лазарєв та ін.) – необов'язково, вважають вони, перераховувати різні загальні можливості, якщо тепер можна все, що не підпадає під заборону. Детальне вивчення даної проблеми не є завданням даної праці, тому обмежимося лише деякими загальними визначеннями.

В адміністративно-правовій науці і її суміжних сферах немає єдиного погляду на юридичну природу суб'єктивних прав і їх класифікації. З одного боку, деякі автори розкривають зміст суб'єктивного права через гарантуючі законом вид і міру можливої або дозволеної поведінки особи [9, с. 25; 10], з іншого – через належну поведінку зобов'язаної особи [11, с. 78].

Частина вчених це питання вирішує через забезпечену законом як можливу поведінку уповноваженої особи, так і належну поведінку зобов'язаної особи [12, с. 223].

Дослідження юридичної природи суб'єктивних прав громадян з позицій як першої, так і другої точок зору представляється недостатньо повним, певною мірою однобічним. Вказівка тільки на належну поведінку державних органів і їх посадових осіб, які служать у відносинах за участю громадян, розкриває, скоріш, обов'язки цих суб'єктів, а не зміст суб'єктивного права громадян. У свою чергу, аналіз суб'єктивного права тільки через вказівку на можливу поведінку громадян у відносинах із реалізацією своїх прав і свобод залишає в тіні відповідне поводження зобов'язаних органів, без чого губиться реальна цінність прав і свобод людини і громадянина. Аналіз суб'єктивного права в плані тільки можливої поведінки громадян має й інший недолік. Подібний підхід не стимулює громадян до активної реалізації своїх прав, а ніби-то підкреслює пасивний характер тієї або іншої дії, не враховує якісно нових змін, пов'язаних із формуванням в Україні ринкової економіки, приватної власності, підприємництва, комерційної діяльності, управлінських послуг і т. п.

Можна уявити, що для найбільш повного визначення природи суб'єктивних прав суттєву користь може зробити їх аналіз у сфері державного управління, діяльності органів виконавчої влади.

Суб'єктивні права в даній сфері є різновидом суб'єктивних прав громадян України. Будучи самостійною юридичною категорією права у сфері державного управління за своєю природою, а також класифікацією вони володіють рядом ознак, що дозволяють відмежувати їх від інших суб'єктивних прав – трудових, цивільних і т. п.

Активне становлення і розвиток на базі нових демократичних принципів управлінської діяльності у сфері адміністративно-правового регулювання економіки, підприємництва, управлінських послуг, а також забезпечення законності, обумовлене побудовою правової держави і впровадженням сучасних форм і методів управління, пов'язаних, у першу чергу, з регулюванням, координацією, лібералізацією владних повноважень, по новому ставить питання дослідження суб'єктивних прав у цій сфері. Наявність широких прав у сфері державного управління саме по собі не може забезпечити здійснення цілей, інтересів суспільства, держави, самих громадян, якщо ці права не реалізуються або реалізуються не повно, не достатньо активно. Тому, щоб повніше розкрити зміст суб'єктивних прав, необхідно виявити і відбити ті головні і якісно нові сторони, без яких суб'єктивні права не можуть виконати свого призначення.

У системі взаємин органів держави, їх посадових осіб і громадян, у формуванні нових рис людини величезну роль має проблема активності громадян. Людина – не пасивний продукт навколишніх умов, життєвих обставин, вона перетворює життя, й у цьому процесі змінює і свою власну природу. Де не-

має активної діяльності, спрямованої на досягнення цілей, гарантованих нормами права, там немає місця і повній реалізації суб'єктивних прав. У системі демократичного суспільства державне керування здійснюється силами самого народу. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади і органи місцевого самоврядування (ст. 5 Конституції України). Це і є реальний шлях, що призводить до зростання активності, політичної свідомості громадян, посилення соціальних і політичних функцій особи в цій сфері. Демократична правова держава не тільки надає громадянам права і свободи, але і виявляє безпосередню зацікавленість у тому, щоб ці права реально здійснювалися.

У сфері адміністративно-правових відносин необхідність, у рамках якої людина може реалізувати своє суб'єктивне право, набуває нового конкретного змісту. Розширюється спектр його регулювання в багатьох сферах економічного, політичного, соціального життя. І якщо раніше тиск організаційних, юридико-технічних норм був занадто очевидним, то тепер у багатьох правових актах усе більш чітко регулюється не тільки механізм «участі», але і механізм «самореалізації» громадянами своїх прав і свобод в адміністративно-правовій сфері. Звичайно, тут потрібні великі зусилля, як з боку громадян, так і органів, посадових осіб, сприяти їх активності у цій сфері. Тому для кожного громадянина – це не тільки необхідність виконувати свої юридичні й інші обов'язки, але і користуватися наданими можливостями, активно реалізувати конкретні суб'єктивні права. У цьому зв'язку реалізація, наприклад, права на охорону здоров'я є не тільки можливістю, але і необхідністю. Це положення прямо впливає з «Основ законодавства України про охорону здоров'я», де сказано, що громадяни України повинні дбайливо відноситися до свого здоров'я і здоров'я інших громадян. Батьки повинні піклуватися про здоров'я своїх дітей, їх фізичний та духовний розвиток, ведення ними здорового способу життя. З необхідністю у цій сфері пов'язано також донорство, обов'язкові медичні огляди і т. д. [13, с. 85].

Громадяни, які беруть участь у сфері діяльності органів державного управління іноді не мають у тих або інших відносинах і особистого інтересу. Наприклад, право на звернення з приводу оскарження незаконних адміністративно-правових актів або дій посадових осіб, використовується громадянами не тільки тоді, коли порушені їх особисті інтереси, але і тоді, коли порушуються інтереси інших осіб, інтереси держави. Будучи учасниками відносин адміністративно-правового характеру, всі ці громадяни мають дані суб'єктивні права. Об'єктом їх суб'єктивних прав, у цьому випадку, буде не особистий, а державний, суспільний інтерес або інтерес осіб, права яких вони захищають, вступивши у відносини з органами виконавчої влади.

Однак слід зазначити, що в інтересах інших осіб захищати їх права інша особа вправі лише за їх дорученням. Кожен має право скористатися своїм правом на захист або відмовитися від цього права.

Висновки. Виходячи з усього сказаного про природу, зміст суб'єктивного права громадян у сфері державного управління, можна дати таке його визначення: суб'єктивне право громадянина у сфері державного управління є встановлена адміністративно-правовими нормами і забезпечена спеціальними

засобами охорони можливість і суспільна необхідність для громадянина активно діяти певним чином і вимагати визначених дій від інших суб'єктів у сфері діяльності органів державного управління, місцевого самоврядування у своїх особистих, державних інтересах або за їх дорученням в інтересах інших громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Права человека в истории человечества и в современном мире: Материалы конф., 1988 г. / Редкол: Е.А. Лукашева (отв. ред.) и др. – М.: ИГПАН, 1989. – 146 с.
2. Права человека. Преподавание и изучение прав человека. Пособие. Издание Центра по правам человека ООН. – Нью-Йорк, 1992. – 150 с.
3. Декларація про державний суверенітет (16 липня 1990 р.) // Відомості Верховної Ради УРСР – 1990. – № 31. – Ст. 429.
4. Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) // Відомості Верховної Ради України – 1991. – № 38. – Ст. 502.
5. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Алексеев С.С. Философия права. – М.: Изд-во НОРМА, 1998. – 336 с.
7. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. – СПб, 1910. – 590 с.
8. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) – М.: СПАРК, 1995. – 556 с.
9. Патюлин В.А. Субъективные права граждан: основные черты, стадии, гарантии реализации // Советское государство и право, 1971. – № 6. – С. 24–27.
10. Общая теория государства и права. Академический курс. // Том 2. / Издание 2-е переработан. и дополн. / Отв. ред. профессор М.Н. Марченко. – М.: ЗЕРЦАЛО – М., 2001. – 528 с.
11. Вильнянский С.И. Лекции по советскому гражданскому праву. – Ч. 1. – Харьков, 1958. – 339 с.
12. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. – М., Госюриздат, 1961. – 381 с.
13. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.